

“NOORSÕDUREID, KES EI
OSKA VENE KEELT, EI TOHI
LAEVASTIKKU MÄÄRATA.”
KEELE- JA RAHVUSKÜSIMUS VENE
SÕJALAEVASTIKU KOMPLEKTEERIMISEL
IMPEERIUMI LÕPUPERIOODIL

Tõnu Tannberg

Vene regulaarmee ja laevastiku komplekteerimine toimus 18. sajandi algusest kuni üldise sõjaväekohustuse kehtestamiseni 1874. aastal nekrutikohustuse alusel.¹ See tähendas, et igal aastal saadeti teenistusse võetud nekrutitest ettenähtud arv mehi ka laevastikku teenima. Nekrutikohustuse laiendamise järel Balti kubermangudele (1796) hakati Eesti-, Liivi- ja Kuramaalt võetud nekrutitega samuti laevastikku (täpsemalt Balti laevastikku) moodustama.

19. sajandi esimesel poolel võeti Eesti- ja Liivimaalt märkimisväärselt palju mehi nekrutitena Balti laevastikku. Keiser Nikolai I valitsemisajal (1825–55) saadeti Balti laevastikku teenima Liivimaalt võetud nekrutitest üle 25% ja Eestimaa kubermangust koguni üle 60%. 1860. aastatel aga muutus sõjaväevõimude suhtumine Balti kubermangudest pärit nekrutite värbamisse laevastikku. Pärast Krimmi sõda ei saadetud Liivi- ja Kuramaalt enam üldse nekruteid laevastikku ning Eestimaa kubermangu näitaja oli 1860. aastatel kahanenud 38%ni (langus üle 25%).² Üleminek üldisele sõjaväekohustusele 1874. aastal olukorda ei muutnud. Liivi- ja Kuramaalt hakati küll mehi uuesti laevastikku saatma, kuid Balti kubermangudest võetud noorsõdurite osakaal laevastiku komplekteerimisel kokkuvõttes vähenes. Üldise sõjaväekohustuse algusaastatel moodustasid laevastikku võetud noorsõdurid alla 10% kõigist Eestist teenistusse läinud meestest. Esimese maailmasõja eelõhtuks oli eestlaste osakaal jäänud enam-vähem samale tasemele.

¹ Vt Vene armee komplekteerimise kohta lähemalt: Lyubomir Beskrovnõi, *Russkaya armiya i flot v XIX v. Voенно-экономический потенциал* (Moskva: Nauka, 1973).

² Maksim Olenev, *Raspredelenie novobrantsev v vojska pri Imperatore Aleksandre II (1862–1866 godi)* (Moskva: Staraya Basmannaya, 2017), 495, 539.

Siinse artikli eesmärk ongi analüüsida neid põhjuseid, miks eestlaste (ja samuti lätlaste) osakaal laevastiku komplekteerimisel Vene impeeriumi lõpuperioodil nii palju vähenes ning kui tähtis oli selle juures nekrutite ja hiljem noorsõdurite rahvus ja keeleoskus? Ühtlasi peatutakse ka Venemaa sõjalaevastiku komplekteerimise olulisematel murdepunktidel alates 19. sajandi keskpaigast kuni Esimese maailmasõjani.

Laevastiku komplekteerimispiirkondade kehtestamine 19. sajandi keskel

Kuni 19. sajandi keskpaigani ei olnud Vene impeeriumis laevastiku komplekteerimisele kehtestatud erireegleid, kuid eelistati mere- ja jõgedäärsete piirkondade noorukeid, kel oli varasem kokkupuude meresõidu või käsitööga. Üldjuhul aga toimis nekrutivärbamistel põhimõte, et laevastikku valiti nekruteid teise valikuna – nende seast, kes olid teiste väeliikide esmasest valikust välja jäänud.³

Keiser Nikolai I ajal komplekteeriti laevastikku põhiliselt järgmiste kubermangude – Vologda, Liivimaa, Eestimaa, Olonetsi, Arhangelski, Peterburi ja Novgorodi – nekrutitega. Loetletud seitse kubermangu andsid üle 70% laevastiku nekrutite üldarvust. Neile lisandusid veel kaks Volgaäärset kubermangu, Kostroma ja Kaasani, kust võetud nekrutite osakaal oli u 20%. Tähelepanuväärne on, et sel ajal läksid kõikidest nekrutitest laevastikku Arhangelski kubermangus 75%, Olonetsi kubermangus 68%, Eestimaa ja Vologda kubermangudes ligi 54%.⁴

Laevastiku komplekteerimisest 19. sajandi keskel saab täpsema ülevaate 1850. aasta nekrutivõtmise näitel. Sel aastal moodustati Balti laevastik Arhangelski, Olonetsi, Peterburi, Novgorodi, Eestimaa, Liivimaa ja Kuramaa kubermangudest pärit noorukitega ning osa mehi võeti mereväeteenistusse ka Poola aladelt. Kokku tuli sel aastal Balti laevastikku nendest piirkondadest anda 5730 nekrutit, kusjuures kolme Balti kubermangu osakaal selle aasta nekrutinormi täitmisel oli kokku 2538 meest ehk 44,3% üldarvust. Kõige rohkem mehi võeti 1850. aastal Balti laevastikku Liivimaa kubermangust – 1212 meest ehk koguni 21,2% Balti laevastikku saadetud nekrutite üldarvust.

³ *Voенно-статистический сборник России, составлен под общечейу редакцией Г. Ш. general-майора Н. Н. Обрычева, Vyp. 4, Otdel II (S.-Peterburg: Voennaya tipografiya, 1871), 193.*

⁴ Maksim Olenev, *Russkaya armiya kak zerkalo natsional'nykh protivorechii. "Teoriya ras" v deistvii* (Moskva: Staraya Basmanaya, 2022), 67.

Lisaks Liivimaa kubermangule võeti veel suuremal arvul nekruteid laevastikku Peterburi (kokku 986 ehk 17,2%), Novgorodi (891 ehk 15,4%) ja Kuramaa (826 ehk 14,4%) kubermangudest. Eestimaa kubermangust tuli 1850. aastal Balti laevastikku anda 500 nekrutit. Märkimisväärne on aga siinjuures tõsiasi, et 1850. aasta värbamisel saadeti Balti kubermangude kõikidest nekrutitest rohkem kui pooled Balti laevastikku.⁵

Tabeli 1 andmetest selgub, et laevastikku värvatute osakaal nekrutite üldarvust oli Eestimaal 55,5%, Liivimaal 54,2% ja Kuramaal 53,5%. 1850. aasta andmed on aga Kuramaa kubermangu puhul siiski erandlikud, sest üldiselt, erinevalt Eesti- ja Liivimaast, ei saadetud sellest kubermangust nekruteid regulaarselt laevastikku teenima.⁶

Tabel 1. 1850. aasta nekrutinormi jaotus väeliigiti Balti kubermangudes⁷

Väeliik	Kubermang			Kokku	Osa- kaalu %
	Eesti- maa	Liivi- maa	Kura- maa		
Kaardiväekorpus	75	190	180	395	8,4
Grenaderikorpus	25	30	25	80	1,7
Ratsa-suurtükiväe patareid	-	48	30	78	1,7
1. jalaväekorpus	200	-	-	200	4,3
Suurtükivägi	-	360	208	568	12,1
Sisekaitseüksused	101	396	324	821	17,6
Laevastik	500	1212	826	2538	54,2
Kokku	901	2236	1543	4680	100

Mõne aasta pärast aga senine laevastiku komplekteerimise kord muutus, kuna mereministeerium kehtestas kindlad komplekteerimispiirkonnad laevastiku iga-aastaseks täiendamiseks nekrutitega. Uued laevastiku

⁵ *Raspisanie rekrut devyatogo chastnogo nabora s zapadnoi polosy imperii, nabora v Tsarstve Pol'skom, po konskriptsii 1850 goda, rekrut iz soldatskikh detei, sobrannykh v 1850 godu, malorossiiskikh kazakov i rekrut s voennykh poselyan kavalerii, naborov, v nachale 1851 goda proizvodivshikhsya* (SPb., 1851), 46–47.

⁶ Vt lähemalt: Maksim Olenev, *Komplektovanie armii nizhnimi chinami pri imperatore Nikolae I* (Moskva: Staraya Basmannaya, 2016), 140–141, 266–267.

⁷ Tabel koostatud: *Raspisanie rekrut devyatogo chastnogo nabora s zapadnoi polosy imperii*.

komplekteerimise põhimõtted fikseeriti mereministeeriumi inspektoride-partemangu 14. mai 1853. aasta tsirkulaariga.⁸

Edaspidi tuli laevastiku komplekteerimisel silmas pidada järgmisi põhimõtteid:

- 1) Astrahani ja Arhangelski kubermangudest võetud nekrutid saadeti kõik laevastikku teenima.
- 2) Olonetsi, Eestimaa, Tauria, Vologda ja Saraatovi kubermangudest (viimasest ainult Volga-äärsetest maakondadest) saadeti ka osa nekruteid laevastikku, kuid üksnes teiste väeliikide (kaardivägi, kürassiirid, ratsasuurtükivägi) esmasest valikust ülejäänud meeste seast.
- 3) Novgorodi, Peterburi, Hersoni, Jekaterinoslavi, Kostroma ja Jaroslavli kubermangudest tuli nekruteid laevastikku saata vaid juhul, kui eespool nimetatud kubermangudest vajalikus normis mehi kokku ei saadud. Kuid ka nendest kubermangudest tuli mehi laevastikku võtta alles pärast valikut teistesse väeliikidesse (kaardivägi, kürassiirid, ratsasuurtükivägi, grenaderid, ratsavägi ja suurtükivägi).
- 4) Ülal loetletud kubermangudest kaardiväkke võetud mehi võidi teenima saata ka kaardiväe mereväeekipaazi.

Uued reeglid puudutasid otseselt Balti kubermange: kohustuslike komplekteerimispiirkondade sekka arvati vaid Eestimaa kubermang (ja senisest hoopis tagasihoidlikuma osakaaluga) ning Liivi- ja Kuramaa kubermangud jäid sellest nimekirjast üldse välja. See oli Balti kubermangude nekrutivärbamise kontekstis väga oluline muutus.

Tollal oli kogu impeeriumi territoorium nekrutikohustuse täitmisel jaotatud lääne- ja idapiirkonnaks, mis andsid nekruteid kordamööda üle aasta (vt tabel 2). Balti laevastiku komplekteerimisel läänepiirkonnast tuli laevastikku nekruteid võtta Arhangelski, Olonetsi, Eestimaa, Novgorodi ja Peterburi kubermangudest ning idapiirkonna värbamise puhul Vologda, Kostroma ja Jaroslavli kubermangudest. Musta mere laevastikku täiendati läänepiirkonna nekrutivõtmistel Tauria, Hersoni ja Jekaterinoslavi kubermangude nekrutitega ning idapiirkonna värbamistel Saraatovi ja Astrahani kubermangudest. Kaspia flotilli komplekteeriti üksnes Astrahani kubermangust võetud nekrutitega.

⁸ *Pamyatnaya knizhka Morskogo vedomstva. 1864* (SPb.: Gl. mor. shtab, 1864), 147.

Lisaks värvati 19. sajandi keskel laevastikku peaaegu igal aastal väikesel arvul Poola aladelt võetud nekruteid ja peale nende ka juute.⁹ Laevastiku täiendamine juutidega aga peagi lõpetati.

Tabel 2. Vene laevastikku nekruteid andvad kubermangud 19. sajandi keskel

Läänepiirkond	Idapiirkond
Balti mere laevastik	
Arhangelski	Peterburi
Olonetsi	Vologda
Eestimaa	Kostroma
Novgorodi	Jaroslavli
Musta mere laevastik	
Tauria	Saraatovi (Volga-äärsed maakonnad)
Hersoni	Astrahani
Jekaterinoslavi	
Kaspia flotill	
Astrahani	

Laevastiku komplekteerimise lõpetamine juutidega

Vene impeeriumis olid juudid kuni keiser Nikolai I valitsemisaja alguseni nekrutikohustusest vabastatud. 1827. aastal olukord muutus ja juudid allutati sõjaväekohustusele eraldi nekrutiseaduse alusel. Kohe hakati neid saatma ka laevastikku.¹⁰

Kuni 1835. aastani saadeti nii Musta mere kui ka Balti laevastikku teenima 600 kuni 2500 juudisoost nekrutit aastas. Aastatel 1835–44 juute laevastikku ei värvatud. 1845. aastast võeti neid taas laevastikku teenima suurusjärgus 100 kuni 400 meest aastas. Sealjuures ei saadatud juute enam teenima sõjalaevadele madrusteks, vaid nad leidsid rakendust kaldakomandodes ja mereväe tööroodudes.

Ligi 2/3 juutidest saadeti teenima Balti laevastikku. Aastatel 1844–55 võeti laevastikku kokku 1955 juuti, kes moodustasid tol perioodil laevastikku

⁹ *Pamyatnaya knizhka Morskogo vedomstva. 1853* (SPb.; Gl. mor. shtab, 1853), 40–41.

¹⁰ Vt juutide nekrutikohustuse kohta lähemalt: Iokhanan Petrovskii-Shtern, *Evrei v russkoj armii: 1827–1914* (M.: Novoe literaturnoe obozrenie, 2003); Yohanan Petrovsky-Shtern, *Jews in the Russian Army, 1827–1917: Drafted into Modernity* (Cambridge and New York: Cambridge University Press, 2009).

saadetud nekrutite üldarvust 2,1%. Krimmi sõja eelõhtul (1. jaanuari 1853. aasta seisuga) moodustasid juudid u 3% laevastiku nimekirjas olnud lihtvaelastest. Kolm aastat hiljem oli juutide osakaal langenud 2,3%ni.¹¹

Laevastiku komplekteerimine juutidega jätkus ka pärast 1853. aastat, kui fikseeriti kindlad komplekteerimispiirkonnad laevastiku täiendamiseks nekrutitega. Igal värbamisel tuli saata laevastikku juutide seast vähemalt 100 meest (vajadusel rohkemgi) ka väljastpoolt kindlaksmääratud komplekteerimispiirkondi. Nii võeti 1853. aastal 100, 1854. aastal 150 ja 1855. aastal 200 meest võrdselt nii Musta mere kui ka Balti laevastikku. 1856. aasta märtsis teenis laevastikus kokku 2340 juudisoost nekrutit (Musta mere laevastikus 900 ja Balti laevastikus 1440 meest).¹²

Olukord muutus Krimmi sõja (1853–56) järel. 1856. aasta veebruaris mereministriks saanud suurvürst Konstantin Nikolajevitš tegi ettepaneku lõpetada laevastiku iga-aastane täiendamine juutidega.¹³ Keiser Aleksander II oli selle ettepanekuga nõus ning vastavalt tema 19. märtsi 1856. aasta korraldusele nii ka tehti. Kõik laevastikus teeninud juudid anti üle sõjaministeeriumi käsutusse ning järgnevatel aastatel neid enam laevastikku teenima ei saadetud.¹⁴

Otsuse põhjendamisel leiti mereministeeriumis, et juudisoost nekrutid on füüsiliselt nõrgad ja enamasti käsitööoskusteta, mistõttu ei saa neid rakendada tööle madrustena laevadel ega sadamates ja muudele rasketele töödele. Lisaks pandi juutidele süüks kavaldamist ning ametiülesannetest kõrvalehoidmist. Kuna paljud juudisoost nekrutid olid abielus, tulid teenistusse kaasa ka nende abikaasad ja lapsed.

Mereministeeriumile ei meeldinud selline olukord mitmel põhjusel. Esiteks olid mereministeeriumile pinnuks silmas abielus sõjaväelaste perekondade majutamisega seotud probleemid. Teiseks leidis mereministeerium, et juudisoost nekrutite naised ei tegele vene naiste “tavapärase töödega”, vaid kauplemise ja salakaubandusega, kasutades selleks ära lävimist Kroonlinna ja Peterburi sugulastega. Sellist tegevust pidasid võimud ohtlikuks (esijoones sõja ajal) ja seda eriti mereäärsetes linnades. Kuna mereministeeriumi arvates puudusid juutidel patriootilised tunded ja nende

¹¹ Aleksandr Pilipenko, “Evrei na sluzhbe v rossiiskom voenno-morskom flote v XIX v.,” *Istoriya evreiskoi diaspori v Vostochnoi Evrope* (SPb., 2012), 112–113.

¹² Vt laevastiku komplekteerimist juutidega aastatel 1827–56: Marina Malevinskaya, “Naznachenie rekrutov iz evreev vo flote zapretit”, *Istochnik*, 1 (1998), 56–57.

¹³ Vt mereministeeriumi koostatud teatist laevastiku komplekteerimisest juudisoost nekrutitega aastatel 1827–56: Malevinskaya, “Naznachenie rekrutov iz evreev vo flote zapretit”, 56–57.

¹⁴ *Pamyatnaya knizhka Morskogo vedomstva. 1857* (SPb.; Gl. mor. shtab, 1857), 297.

esmane siht oli kergelt raha teenida, siis sõjaväevõimude silmis võisid nad olla vaenlasele heaks saagiks. Mereministeeriumi teatis viitas lõppenud Krimmi sõja ajal asetleidnud juhtumile, kus Soomes asuvate Vene vägede ülemjuhataja teatel olevat mõned juudid Ahvenamaal vaenlase poole küllaltki tähtsa infoga üle läinud.¹⁵

1856. aastal tehtud otsus laevastiku komplekteerimine juutidega lõpetada jäi kehtima kuni impeeriumi kokkuvarisemiseni 1917. aastal.¹⁶

Laevastiku komplekteerimine lihtväelastega pärast Krimmi sõda

Krimmi sõda lõppes Venemaale hävitava lüüasaamisega. Venemaast sai ajutiselt välispoliitiliselt teisejärguline riik, mis keskendus keiser Aleksander II eestvedamisel eelkõige sisepoliitilistele probleemidele. Et leevendada sõja ajal kõrgendatud nekrutivõtmiste normi ränki tagajärgi, loobuti mitmeks aastaks uute üleriigiliste nekrutivärbamiste korraldamisest. See oli oluline kergendus ühiskonnale. Lisaks vähendati märkimisväärselt regulaararmee ja laevastiku isikkoosseisu.¹⁷

Õigupoolest oli tollal isegi päevakorral mõte korraldada laevastiku komplekteerimine põhjalikult ümber. Vene mereminister suurvürst Konstantin Nikolajevitš oli seisukohal, et nekrutivõtmised koormavad elanikkonda liiga rängalt. Talle sümpatiseeris Prantsusmaal juba keskajast toimiv meremeeste register (pr *inscription maritime*), mis võimaldas riigil vajadusel teenistusse kutsuda piisaval arvul väljaõpetatud meremehi. Nimetatud süsteemi puhul oli tegemist mereäärsete piirkondade vabatahtlikega, kes kanti registrisse ning kes nõustusid riigi kutsel teenistusse asuma.¹⁸ Suurvürst Konstantin Nikolajevitš leidis,¹⁹ et sellist süsteemi saaks katsetada Vene impeeriumi Balti provintsidel, kus mereäärne elanikkond omas vajalikke oskusi, tegeles merekaubanduse, kalapüügi ning käsitööndusega.

¹⁵ Malevinskaya, "Naznachenie rekrutov iz evreev vo flote zapretit", 56–57.

¹⁶ Sõjaministerium küll püüdis 19. sajandi teisel poolel aeg-ajalt mereministeeriumi ümber veenda juute uuesti teenistusse võtma, kuid need katsed jäid tulemusteta. Vt lähemalt: Pilipenko, "Evrei na sluzhbe v rossiiskom voenno-morskome flote v XIX v.", 116.

¹⁷ Laevastiku vähendamine oli Venemaa jaoks paratamatu ka seetõttu, et Pariisi rahulepinguga piirati laevastiku arvukust Mustal merel. Oma osa oli ka vajadusel üle minna purjelaevadelt aurulaevadele. Krimmi sõda oli selgelt näidanud impeeriumi laevastiku mahajäämust. Vt: *Voенно-статистический сборник Россиya*, 194.

¹⁸ Vsevolod Voronin, "Velikii knyaz' Konstantin Nikolaevich, Krish'yanis Valdemars i projekt otmeny rekrutchiny v rossiiskom flote", *Rossiya i Baltiya*, v'yp. 4: *Chelovek v istorii* (Moskva, 2006), 51–52.

¹⁹ Ta lasi ka selle süsteemi kohta koostada eraldi ülevaate. Vt lähemalt: *Issledovanie o morskome rekrutskom nabore vo Frantsii, izvestnom pod nazvaniem morskoi zapisi (Inscription maritime)*, sost. kn. G. L'vov. Ch. 1 (Sankt-Peterburg: Tip. Mor. m-va, 1859).

Suurvärsi eesmärk oli teenistusse kutsuda võimekaid ja usaldusväärseid mehi, kel oli varasem kokkupuude merendusega, mis taganuks nende kergema sulandumise mereväeteenistusse. Suurvärsi arvates aidanuks selline süsteem kergendada nekrutikohustuse tagajärgi elanikkonnale.

Selleks, et ideega edasi minna, oli vaja aga täpsemaid andmeid Balti kubermangude mereäärsete alade elanikkonna ja nende tegevusalade kohta. Suurvärsi Konstantin Nikolajevitši korraldusel saadeti 1860. aasta veebruaris Krišjānis Valdemārs kolme Balti kubermangu, et vastavat infot koguda.²⁰ Tema ülesanne oli aasta jooksul koostada üksikasjalik ülevaade Balti kubermangude mereäärsete alade merekaubandusest ning sellega tegelevast elanikkonnast. Valdemārsi arvutuste järgi oli selliseid “mereäärseid hingi” (mehi ja naisi) kokku 88 759 inimest, kes elasid 9602 talus. Sealjuures elas Kuramaa rannikul 14 117 (1227 talu), Liivimaa mereäärse teel aladel 15 572 (1140 talu), Liivimaa saartel 24 022 (3100 talu) ning Eestimaa kubermangu rannikul (ühes saartega) 34 759 inimest (4135 talu).²¹

Ühtlasi pidi Valdemārs esitama kaalutlused selle kohta, kas kohalikud olud lubaksid üle minna nn Prantsuse süsteemile. Valdemārs andis aasta lõpus valminud ülevaates sellele küsimusele jaatava vastuse. Seejärel tõstas Konstantin Nikolajevitš Balti kubermangudes laevastiku komplekteerimise ümberkorraldamise küsimuse valitsuse tasandil. 1860. aasta lõpus moodustati eraldi komisjon, mis hakkas vaagima nekrutivärbamise asendamist vabatahtlike palkamisega. Sellest kavast aga ei saanud siiski asja, kuna keiser Aleksander II oli “otsustavalt” vabatahtlike palkamise vastu.²²

Nekrutivärbamisi hakati Vene impeeriumis uuesti korraldama alates 1863. aastast. Ühes sellega taastus alates 1863. aastast iga-aastane nekrutite saatmine laevastikku. 1866. aastal moodustati järjekordne komisjon, mis hakkas muude küsimuste seas tegelema ka laevastiku komplekteerimissüsteemi täiustamisega eesmärgiga kehtivat nekrutiseadust uuendada.

Kuna kehtiva nekrutiseaduse terviklik uuendamine võttis aega, siis otsustati selle põhimõtteid laevastiku komplekteerimisel jooksvalt kaasajastada. Kui varem oli üldiselt silmas peetud põhimõtet, et nekruteid võetakse laevastikku mere- ja jõgedäärsetest kubermangudest (ja enamikust kubermangudest tuli esmane valik teha spetsialiseeritud maavägedesse

²⁰ Voronin, “Velikiĭ knyaz’ Konstantin Nikolaevich, Krish’yanis Valdemars i projekt otmenĭ rekrutchinĭ v rossiiskom flote”, 52.

²¹ *Meie kaubalaeva-wägi Lääne meres: Hea nõu kuidas teda korda seada*, C. Wolde-mari wene- ja saksakeeli kirjadest üles pantud. Tõlkinud ja saatesõna C. R. Jakobson (Tartu: H. Laakmann, 1868), 17.

²² Voronin, “Velikiĭ knyaz’ Konstantin Nikolaevich, Krish’yanis Valdemars i projekt otmenĭ rekrutchinĭ v rossiiskom flote”, 53–54.

ja seejärel laevastikku), siis 1860. aastate keskel leiti, et laevastikku tuleb nekruteid võtta “eranditult” nendest küladest, kus elanikud tegelevad laevanduse ja kalapüügiga. Seega püüti veelgi täpsemalt paika panna need konkreetsed piirkonnad, kust loodeti saada parimat “materjali” laevastiku täiendamiseks.

Komisjon otsustaski seniseid reegleid pisut muuta. Alates 1867. aastast hakkasid laevastiku komplekteerimisel kehtima järgmised põhimõtted:

- 1) Astrahani ja Vologda kubermangudest tuli kõik nekrutid saata laevastikku.
- 2) Arhangelski, Tauria, Saraatovi, Peterburi, Jekaterinoslavi, Jaroslavi ja Tveri kubermangudest hakati nekruteid võtma üksnes nendest maakondadest, kus elanikkond tegeles laevanduse või kalapüügiga (koostati eraldi loetelu nendest maakondadest).
- 3) Olonetsi, Hersoni ja Kostroma kubermangudest tuli aga nekruteid võtta üksnes siis, kui eespool loetletud kubermangudest vajalikku normi täis ei saadud (valik laevastikku tuli teha pärast seda, kui oli täidetud spetsialiseeritud maaväelike nekrutite norm).²³

Seega lõpetati Aleksander II valitsemisaja esimesel kümnel aastal järk-järgult nekrutite saatmine laevastikku üheksast kubermangust (Vladimiri, Novgorodi, Voroneži, Kaasani, Kostroma, Kuramaa, Liivimaa, Peterburi ja Jaroslavli). Samuti ei näinud 1867. aastast kehtima hakanud laevastiku komplekteerimise põhimõtted enam ette nekrutite värbamist laevastikku Eestimaa kubermangust. Selline olukord, kus ühestki Balti kubermangust enam nekruteid laevastikku ei saadetud, jäi püsima kuni üldise sõjaväekohustuse kehtestamiseni 1874. aastal.

Lisat 1 selgub, et 11 viimasel nekrutivõtmisel (1864–74) võeti mehi laevastikku 15 impeeriumi kubermangust. Balti laevastikku komplekteeriti üheksa kubermangu – Arhangelski, Olonetsi, Peterburi, Jaroslavli, Tveri, Kostroma, Vologda, Eestimaa ja Novgorodi – nekrutitega. Musta mere laevastikku täiendati aga kuue kubermangu – Astrahani, Saraatovi, Samaara, Hersoni, Tauria ja Jekaterinoslavi – nekrutitega.

Kokku võeti nendel aastatel laevastikku teenima 30 840 nekrutit²⁴ (sh 20 997 Balti laevastikku), kusjuures enim mehi – kokku 11 532 ehk 37,4%

²³ *Pamyatnaya knizhka Morskogo vedomstva. 1871* (SPb.; Gl. mor. shtab, 1871), 128–129.

²⁴ Võrdluseks võib märkida, et aastatel 1834–52 võeti laevastikku 112 926 meest ehk keskmiselt 5940 nekrutit aastas. Krimmi sõja ajal läks kuuel nekrutivärbamisel laevastikku 40 428 meest ehk keskmiselt 6738 nekrutit ühel värbamisel. Vt lähemalt: *Voennostatisticheskii sbornik Rossiya*, 194.

– saadeti laevastikku Vologda kubermangust. Kui peame silmas aga ainult Balti laevastikku, siis Vologda kubermangu panus oli üle poole (54,9%) teenistusse antud meestest. Teistest rohkem andis nekruteid ka Saraatovi kubermang – kokku 3593 meest ehk 11,6% laevastikku võetud nekrutite üldarvust (36,5% Musta mere laevastiku nekrutitest). Seega alates 1860. aastate teisest poolest oli Balti laevastiku põhiliseks komplekteerimispiirkonnaks Vologda ja Musta mere laevastikul Saraatovi kubermang, mis kokku andsid ligi pooled nendel aastatel laevastikku teenistusse võetud nekrutitest.

Laevastikku võetud meeste osakaal kogu impeeriumist võetud nekrutite üldarvust oli sel perioodil üsna väike, kuid siiski pidevalt kasvav. Kui 1864. aastal moodustasid laevastikku saadetud nekrutid 1,9% nekrutite üldarvust, siis 1870. aastal oli see näitaja juba 5,8%.²⁵ See on selge märk, et laevastiku tähtsus impeeriumi sõjajõudude koosseisus tõusis.

Balti kubermangude osatähtsus laevastiku komplekteerimisel nekrutitega oli nendel aastatel tagasihoidlik. Eespool nägime, et üldse ei võetud nekruteid laevastikku Kura- ja Liivimaa kubermangudest ning ka Eestimaa kubermangust võeti mehi laevastikku vaid kõneksoleva perioodi kolmel esimesel aastal. Eestimaa kubermangust läks 1864. ja 1865. aastal laevastikku mõlemal aastal 400 ja 1866. aastal vaid 190 meest, seega kokku 990 meest ehk 3,2% laevastikku võetud nekrutite üldarvust. Balti laevastiku täiendamisel oli Eestimaa kubermangu osakaal 4,7%.²⁶

Laevastiku komplekteerimine üldise sõjaväekohustuse kehtestamise järel

Üleminek üldisele sõjaväekohustusele muutis märkimisväärselt laevastiku komplekteerimise korda.²⁷

1874. aasta üldise sõjaväekohustuse seadus²⁸ sätestas laevastiku komplekteerimisel lihtväelastega mitu olulist põhimõtet:

- 1) Noorsõdureid tuli laevastikku võtta kindlaksmääratud piirkondadest (“kelle rahwas oma töötegemise läbi iseäranis mereteenistusele

²⁵ *Voенно-статистический сборник Россия, 193.*

²⁶ *Рамыатная книжка Морского ведомства на 1875 года* (Sanktpeterburg, 1875), 168.

²⁷ Vt üldise sõjaväekohustuse kehtestamist kohta lähemalt: Petr Zaionchkovski, *Военные реформы 1860–1870 годов в России* (M.: Izd-vo Mosk. un-ta, 1952); Werner Benecke, *Militär, Reform und Gesellschaft im Zarenreich. Die Wehrpflicht in Russland 1874–1914* (Paderborn, München, Wien, Zürich, 2006).

²⁸ Vt selle seaduse eestikeelset tõlget: *Weneriigi Sõjaväekohuse seadus: Keigekõrgemast kinnitud 1-sel Näärikuu päeval 1874.*

sündsad on²⁹), kusjuures laevastikku sobimatud mehed tuli saata teenima maavägedesse.

2) Mere-, sõja- ja siseministerium koostasid ühiselt loetelu laevastiku komplekteerimiseks sobilikest piirkondadest.

3) Teistest piirkondadest suunati laevastikku teenima kindlate ametioskustega noorsõdurid (enne teenistusse kutsumist madrustena leiba teeninud mehed, aurulaevade masinistid ja katlakütjad jt) ning vabatahtlikud (vastavalt mereministeriumi igal aastal kehtestatud piirarvule).²⁹

Vene armee peastaabi 22. oktoobri 1874. aasta tsirkulaaris pandi paika esimene loetelu kubermangudest, maakondadest, linnadest ja valdadest, kust tuli võtta noorsõdureid laevastikku teenima. Kokku oli selles loetelus kümme kubermangu, sealjuures Arhangelski, Olonetsi ja Astrahani kubermangudest tuli laevastikku suunata kõik noorsõdurid. Teiste kubermangude (Vologda, Permi, Nižni-Novgorodi, Jekaterinburgi, Hersoni, Tauria, ja Liivimaa) puhul olid ära näidatud, mis maakonna ja linna noorsõdurid tuli laevastikku saata. Kolmest Balti kubermangust oli selles nimekirjas vaid Liivimaa kubermang, kust laevastiku komplekteerimiseks nähti ette Saare maakonna noorsõdurid.³⁰

Esialgne piirkondade kindlaksmääramine ei taganud aga laevastiku sujuvat komplekteerimist. Juba 1875. aasta juunis teatas siseminister, et eelmisel aastal laevastikku võetud noorsõdurite hulk on väikesearvuline ega vasta laevastiku nõuetele. Seetõttu edaspidi sellest loetelust rangelt kinni ei peetud ning algset piirkondade nimekirja laiendati. 1877. aastal lisati sinna 11 ja 1880. aastal veel kümme kubermangu.

Koos komplekteerimispiirkondade laiendamisega püüti täpsemalt määratleda, kes sobiksid laevastiku teenistusse. Mereministri asetäitja kontraadmiraal Stepan Lesovski andis välja korralduse, mis kohustas maakondade ja linnade väeteenistuskomisjone iga aasta 1. juuliks saatma mereministeriumi inspektoridepartemangu nende väeteenistuskohuslaste andmed, kes on varem kokku puutunud laevanduse ja kalapüügiga, teeninud masinistide või katlakütjatena laevadel, töötanud meistritena aurulaevu ehitanud tehastes või olnud laevade puusepad, takutajad ja katelsepad.³¹ Kohtadelt saadud infot kutsealuste ametioskuste kohta arvestati igal aastal noorsõdurite võtmisel.

²⁹ Maksim Olenev, *Russkaya armiya kak zerkalo natsional'nŷkh protivorechii* (M., Staraya Basmannaya, 2020), 121.

³⁰ Samas, 123.

³¹ Samas, 122.

Laevastiku vajadustele vastava kutsealuste kindlaksmääramine osutus impeeriumi ametivõimudele keeruliseks ülesandeks. Eespool nägime, et ametivõimud olid juba 1860. aastatel hakanud koguma jõe- ja mereäärsete piirkondade elanike tegevusalade kohta vajalikku teavet. Kogutud andmete alusel loodeti täpsemalt kindaks määrata need piirkonnad, kust oleks võimalik igal aastal võtta laevastikku teenima parimate eeldustega noorsõdureid. Üldise sõjaväekohustuse sisseseadmise järel jätkus jõe- ja mereäärsete piirkondade “kaardistamine” andmete kogumise eesmärgil. Mereministeerium saatis erivolitustega ohvitseri nendes piirkondadesse, et täpseid andmeid koguda.

Saadud andmete alusel täpsustati järgnevatel noorsõdurite võtmisel laevastiku komplekteerimispiirkondi ning 1870. aastate teisel poolel teenistusse värvatud noorsõdurid vastasid ametivõimude hinnangul juba paremini mereväeteenistuse nõuetele.³² Paremaid tulemusi laevastiku täiendamisel saavutati ka seetõttu, et teenistusse võeti eelkõige väga heas füüsilises vormis noorsõdureid.

Komplekteerimispiirkondade laiendamine tähendas nüüd sedagi, et üldise sõjaväekohustuse kehtestamise järel hakati taas noorsõdureid laevastikku saatma kolmest Balti kubermangust.³³ Õigupoolest oli olukord selline, et 1874. aasta värbamise ajal saadeti noorsõdureid laevastikku Liivimaalt ning Eesti- ja Kuramaa kubermangud kaasati laevastiku komplekteerimisele järgmise – 1875. aasta – võtmisega.

Iga-aastase noorsõdurite võtmise kogemuse alusel valmistati ette ja kehtestati 17. märtsil 1880. aastal uus loetelu piirkondadest, kust tuli noorsõdureid üksnes laevastiku võtta. See tähendas, et esmane valik tehti laevastiku jaoks ning normist ülejäänud mehed tuli anda sõjaministeeriumi käsutusse. Uue nimekirja koostamisel leiti, et ainult loetelus leiduvate piirkondade elanikud on oma kaldaäärse elukorralduse ja valdavalt käsitööalaste tegevuste tõttu rohkem võimelised teenistuseks laevastikus.

Laevastiku komplekteerimispiirkondade nimekirjas oli 1880. aastal kokku 31 kubermangu, mille ühest või mitmest maakonnast oli võimalik noorsõdureid värvata. Eestimaa kubermangust tuli kõik noorsõdurid anda laevastikku Läänemaalt, Liivimaa kubermangust võeti mehi mereväkke Saaremaalt, Pärnumaalt, Tartumaalt ja Riia maakonnast (sh Riiaast) ning Kuramaalt Aizpute, Talsi, Ventspilsi ja Grobina maakonnast (koos Liepājaga).³⁴

³² Samas, 126.

³³ Samas, 125. 1877. aastal tuli Balti laevastikku anda kokku 3307 meest, sh igast Balti kubermangust 50 noorsõdurit.

³⁴ Samas, 126–128.

Kuid seegi laevastiku komplekteerimispiirkondade nimekiri ei jäänud kauaks püsima. 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi alguses kasvas laevastiku tähtsus Vene impeeriumi sõjajõudude koosseisus. See omakorda tähendas, et alates 1897. aastast värvati igal aastal senisest suuremas normis noorsõdureid laevastikku. Oluline on siinkohal sõjalaevastiku tehnoloogiline areng, mistõttu vajati teenistusse mitte ainult merendusega kokkupuutunud mehi, vaid konkreetsete tehniliste elukutsete (masinistid, katlakütjad jne) esindajaid. Nõnda hakati laevastikku järjest enam komplekteerima tööstustöölise seast võetud noorsõduritega. Nii ei olnud enam ka otstarbekas keskenduda iga-aastaste noorsõdurite võtmisel varem kokkulepitud konkreetsetele komplekteerimispiirkondadele. 1898. aastal loobutigi sellest põhimõttest ja noorsõdureid hakati laevastiku saatma kõikidest impeeriumi kubermangudest (v.a mõne üksiku piirkondliku erandiga).³⁵

Üldise sõjaväekohustuse kehtestamise järel 1874. aastal värvati mehi laevastikku 12 kubermangust: Arhangelski, Olonetsi, Jaroslavl, Vologda, Liivimaa, Novgorodi, Astrahani, Nižni-Novgorodi, Permi, Hersoni, Tauria ja Jekaterinoslavi kubermangust. 1874. aastal võeti laevastikku kokku 2934 noorsõdurit ja taas oli suurima osakaaluga Vologda kubermang – 1086 meest ehk 37% sel aastal laevastikku võetute üldarvust. Üle 200 noorsõduri andsid laevastikku veel Olonetsi (392 meest), Tauria (292), Arhangelski (275) ja Astrahani (262) kubermang. Tol aastal läks Liivimaalt laevastiku teenima 94 meest ehk 3,2% laevastikku võetute üldarvust. Kura- ja Eestimaa kubermangudest üldise sõjaväekohustuse esimesel aastal noorsõdureid laevastikku teenima ei võetud.³⁶

1878. aastal oli Balti laevastiku noorsõdurite norm 5077 meest. Balti kubermangudel tuli laevastikku anda 40 meest Eestimaa kubermangust (10 igast maakonnast), 55 meest Kuramaa kubermangust (Kuldīga, Aizpute ja Tukumsi maakondadest) ja 105 meest Liivimaa kubermangust (Riia maakonnast 15, Võnnu maakonnast 10, Tartu maakonnast 5, Saaremaa maakonnast 60 ja Pärnu maakonnast 15). Seega võeti kolmest Balti kubermangust kokku teenistusse 200 meest ehk vaid 3,9% laevastikku võetute üldarvust. Laevastikku täiendati sel aastal meestega 31 Venemaa kubermangust.³⁷

19. sajandi lõpus võeti laevastikku mehi juba enamikust impeeriumi kubermangudest. 1899. aasta noorsõdurite jaotuskava järgi tuli Balti

³⁵ Vladimir Gribovskii, *Rossiiskii flot Tikhogo okeana 1898–1905 gg. Istoriya sozdaniya i gibeli* (Moskva: Voennaya kniga, 2004), 46.

³⁶ *Pamyatnaya knizhka Morskogo vedomstva na 1875 goda*, 168.

³⁷ *Rospisanie o raspredelenii novobrantsev prizŭva 1878 goda i Rukovodstvo dlya preprovozhdenie ikh [novobrantsev] iz uezdov v voisk* (S.-Peterburg, 1878). (Trükis asub Rahvusarhiivi raamatukogus, pagineerimata.)

kubermangudest kõige rohkem noorsõdureid laevastikku anda Liivimaa kubermangust – kokku 175 meest ehk 6,1% kubermangu normist. Laevastikku pidid mehi andma kõik Liivimaa kubermangu maakonnad, sealjuures Pärnu maakonnast laevastikku värvatud saadeti Siberi ekipaaži ning teiste maakondade omad Balti laevastikku. Ka Kuramaa kõik maakonnad pidid andma noorsõdureid laevastikku. 1899. aasta jaotuskava nägi ette, et Kuramaalt saadetakse laevastikku 100 meest ehk 5,9% kubermangu üldnormist. Suurem osa Kuramaa maakondadest võetud mehed täiendasid Balti laevastiku Vaikse ookeani eskaadrit. Vaid kahest – Ventspils ja Kuldīga maakonnast – saadeti väiksel arvul noorsõdureid Balti laevastikku. Eestimaa kubermangust aga võeti noorsõdureid laevastikku vaid Viru- ja Läänemaalt – kokku 35 meest ehk 3,8% kubermangu üldnormist.³⁸

Esimese maailmasõja eelsetel aastatel (1905–13) võeti Venemaal laevastikku kokku 84 337 meest ehk keskmiselt 9371 meest värbamisel. Laevastikku võetud noorsõdurite arv suurenes märkimisväärselt alates 1907. aastast ning peadis 1913. aastaga, mil mereväeteenistusse suunati juba üle 13 000 mehe.³⁹

1913. aasta üleriikliku noorsõdurite jaotuskava alusel tuli laevastikku anda Balti kubermangudest järgmisel arvul mehi: Liivimaalt 240, Kuramaalt 202 ja Eestimaalt 146. Noorsõdureid andsid kõik maakonnad. Laevastikku võetud meeste osakaal kubermangu noorsõdurite üldarvust oli kõige suurem Eestimaal – 12,6%, Kuramaal oli see näitaja 11,1% ja Liivimaal 7,9%.⁴⁰

Kogu impeeriumis jäi Baltikumi osakaal laevastiku täiendamisel endiselt väikeseks. Kolme Balti kubermangu noorsõdurite laevastiku norm moodustas kokku vaid 3,9% selle aasta laevastiku komplekteerimise plaanist (kokku 14 950 meest). Liivimaa osakaal oli 1,6%, Kuramaal 1,3% ja Eestimaal 1,0%.

³⁸ *Raspisanie o raspredelenii novobrantsev prizýva 1899 goda* (S.-Peterburg, 1899), 61–62, 162–164, 170.

³⁹ *Rossiya 1913 god. Statistiko-dokumental'nõi spravochnik* (Sankt-Peterburg, 1995), 296; *Rossiya nakanune velikikh potryasenii: sotsial'no-ékonomicheskii atlas. 1906–1914* (M.: Kuchkovo pole, 2017), 158; *Vsepoddannešhiĭ otchet po Morskomu ministerstvu za 1914 god* (Petrograd: Tipografiya Morskogo ministersvtva, 1915), 16.

⁴⁰ *Raspisanie raspredeleniya novobrantsev prizýva 1913 g.* (S.-Peterburg, s.a), 81–83, 93–94, 228–229. (Trükis on tallel Rahvusarhiivi raamatukogus.)

Eestlased ja lätlased kui laevastikku füüsiliselt sobimatud noorsõdurid

Teenistus Vene armees oli karm katsumus ja nekrutikohustuse ajal tähendas sõjaväkke minek tsiviileluga lõpuarve tegemist. Nekrutikohustuse täitmine oli kuni 1793. aastani eluaegne riiklik kohustus. Seejärel kehtestati 25-aastane teenistusaeg, mida hakati hiljem järk-järgult lühendama. Ametlikult 25-aastast teenitusaega ei muudetud, kuid sõdureid hakati pärast 15-aastast teenistust lubama tähtajalisele ja tähtajatule puhkusele.

Teenistusaaja lühendamise küsimus Vene armees muutus veelgi aktuaalsemaks pärast Krimmi sõda. 1864. aastal otsustati, et ka laevastikul peaks olema lihtväelaste alaline reserv, mille abil oleks võimalik vajadusel sõja puhkedes laevastiku isikkoosseisu kiiresti suurendada. Selleks hakati laevastikus teenivaid madruseid pärast üheksandat teenitusaastat saatma nn tähtajatule puhkusele. Nii moodustus laevastikule väike reserv, keda kutsuti uuesti teenistusse üksnes sõja korral.⁴¹ 1869. aastal sätestati ametlikuks teenitusaajaks 15 aastat. Üldise sõjaväekohustuse sisseseadmise järel kehtestati laevastikus tegevteenistuse ajaks kokku kümme aastat, millest kuus oli tegevteenistus ja neli teenistus reservis.

20. sajandi alguses oli Vene laevastikus kuni 1907. aastani tegevteenitusaajaks seitse aastat (kirjaoskajatel kuus aastat) ning seejärel viis aastat. Teenitusest vabanemise järel tuli madrusel olla kuni 1907. aastani kolm aastat (kirjaoskajatel neli) ja seejärel viis aastat reservis. Reservajale järgnes veel viis aastat teenistust riiklikus maakaitseväes. Seega kokku kestis laevastikus teenitusaeg alates 1907. aastast 15 aastat. Vene laevastikus oli tollal maailma pikim teenitusaeg.⁴²

Teenistus mereväes oli tavaliselt raskem kui teistes väeliikides. Seepärast oli mereväeametkonna jaoks äärmiselt oluline, et teenitusse võetakse väga hea füüsisega nekruteid või noorsõdureid, kes suudaksid taluda rasket madruseteenistust. 19. sajandi esimesel poolel kehtinud põhimõte, mille järgi sai laevastik oma nekrutid alles pärast esmast valikut, tähendas seda, et mereväkke sattusid kehaliselt nõrgemad mehed. Nii kujuneski pidevaks probleemiks lihtväelaste suur suremus teenistuses.

Vene armees tervikuna oli suremus palju suurem kui kogu ühiskonnas. 1840. aastatel suri Vene armees haigustesse 1000 mehest 37. Sõjaväeametkonna hinnangul ületas sel ajal Vene armee rahuäegne suremus sama

⁴¹ *Voенно-статистический сборник России*, 193.

⁴² Kirill Nazarenko, *Baltiiskii flot v revolyutsii. 1917–1918 gg* (M.: Éksmo, 2017), 17–18.

näitajat enamikus teistes Euroopa riikides ligi kaks korda.⁴³ Laevastikus oli aga nekrutite suremus maaväega võrreldes suurem. Krimmi sõja eel (täpsemalt aastatel 1840–54) oli olukord Balti laevastikus järgmine: keskmiselt oli aastas u 80% madrustest haiged ning aastane suremus ulatus 18,5%ni. See tähendas, et igal aastal suri laevastikus sõjaväeteenistust täites üle 2300 mehe.⁴⁴

Sageli olid isegi hea tervise juures nekrutid kolme kuni nelja aasta pärast eri tõbedega haiglavoodis ega saanud teenistuskohuseid täita. Selle põhjus ei olnud laevastikuteenistusele omased haigused⁴⁵ jms tegurid, vaid hoopis muu – tavapärasest elukeskkonnast väljarebituna ei suutnud paljud taluda ränkkrasket teenistust muukeelses keskkonnas ega kasinaid toidu- ja elutingimusi laevadel. Selline kardinaalne elu- ja keskkonna muutus – üleminek tsiviilelust sõjaväekeskonda – lõppes paljude jaoks juba esimestel teenistusaastatel surmaga.

Mereväeametkond hakkas kõrge suremuse probleemiga tõsisemalt tegelema üheskoos laevastiku komplekteerimispiirkondade kindlaksmääramisega. Nimelt leiti, et laevastikku teenima suunamisel ei ole oluline üksnes nekruti varasem kokkupuude merega, vaid nad peavad ka oma füüsiliste näitajate poolest madruseks sobima. Seepärast hakkas mereväeametkond 1860. aastatel välja töötama kindlaid “madruse füüsilise arengu” parameetreid,⁴⁶ millele võiks laevastiku komplekteerimisel tugineda. Eriti oluliseks peeti keha pikkusele vastavat rindkere mahtu ja kehakaalu. Mereväkke võtmiseks koostati eraldi eeskirjad. Väljatöötatud parameetreid arvestati alates 1870. aastatest laevastiku komplekteerimisel nekrutite ja hiljem noorsõduritega.⁴⁷ Iga-aastaselt noorsõdurite värbamisel tähendas see

⁴³ Aleksei Krivopalov, *Fel'dmaršal I. F. Paskevič i russkaya strategiya v 1848–1856 gg.* (M.: Universitet Dmitriya Pozharskogo, 2019), 56–57; Luka Il'jashevich, “Statisticheskoe issledovanie smertnosti nashej armii”, *Voennõi Sbornik*, 2 (1863), 359–412. Suremus Euroopa riikide armeedes oli siiski väga erinev ning väärrib võrdlevat eriuurimust. Ka Briti impeeriumi sõjaväes oli suremus Krimmi sõja eel väga suur. Vt lähemalt: Arnold Chaplin, “The Rate of Mortality in the British Army 100 Years Ago”, *Proceedings of the Royal Society of Medicine, Section of the History of Medicine*, 9 (1916), 89–99.

⁴⁴ Aleksei Lebedev, *K pokhodu i boyu gotovŭ? Boevŭe vozmožnosti korabel'nykh éskadr russkogo parusnogo flota XVIII – seredinŭ XIX vv. c točki zreniya sostoyaniya ikh lichnogo sostava* (SPb.; Izdatel'sko-poligraficheskii kompleks “Gangut”, 2015), 229.

⁴⁵ Madruse suremusest tuberkuloos tavaliselt 20–30%.

⁴⁶ Selleks analüüsiti laevastikus haiguste ja suremuse põhjuseid. Sagedasemaks muutusid sellekohased uurimused 1860. aastate teisel poolel.

⁴⁷ *Obzor deyatel'nosti morskogo upravleniya v Rossii v pervoe dvadtsatipyatiletie blagopoluchnogo tsarstvovaniya gosudarya imperatora Aleksandra Nikolaevicha. 1855–1880* (Sankt-Peterburg: tip. Mor. m-va, 1880), 40–41.

seada, et mereministeerium saatis väeteenistuskomisjonidesse arstid, kelle ülesanne oli kontrollida laevastikku suunatud meeste füüsilist seisundit.

Siinse artikli teema seisukohast on oluline, et Balti kubermangudest võetud nekrutite haigestumus ja suremus olid kogu impeeriumi kontekstis üks suuremaid. 1860. aastate nekrutivõtmiste andmetel olid impeeriumi kõige suurem nekrutite haigestumus ja suremus Balti kubermangudes koos mõne teise kubermanguga. Tollaste andmete (kuue nekrutivõtmise) alusel olid impeeriumi (täpsemalt Venemaa Euroopa osa kubermangude) keskmised näitajad järgmised: 1000st nekrutist haigestus võtmise käigus (st enne väeossa jõudmist) 18,9 ja suri 0,35 meest. Impeeriumi kõige suurem nekrutite haigestumus oli Liivimaa kubermangus – 1000st nekrutist haigestus 79,3. Nekrutite haigestumuses järgnesid Liivimaale Kuramaa – 43,9, Kovno – 42,5 ja neljandana Eestimaa kubermang – 40,6. Seevastu suremuse näitaja 1000 teenistusse võetud nekruti kohta oli kõige suurem Eestimaa kubermangus – 1,27. Eestimaale järgnesid selle näitajaga järgmised kubermangud: Minski – 1,10, Orenburg – 1,03, Peterburi – 0,88 ja Pihkva – 0,79. Liivimaa kubermangus suri 1000st nekrutist 0,40 ja Kuramaal 0,33. Seega kubermangude haigestumuse ja suremuse näitajad ei olnud päris korrelatsioonis, kuid ei ole kahtlust, et Balti kubermangude nekrutid olid kõige kehvemate tervise näitajatega.⁴⁸

Eesti- ja Liivimaalt võetud nekrutite kehva tervise otsene tagajärg oli nende kõrge suremus edasises teenistuses. Eriti selgelt ilmnes see just laevastikus ning 1860. aastate alguses kerkiski eri moel päevakorrale Eestimaa kubermangust sõjalaevastikku võetud nekrutite erakordselt suure suremuse küsimus. Selgus, et Krimmi sõja järel Eestimaa kubermangust teenistusse võetud 1000st nekrutist olid mõne aasta möödudes elus veel ainult 250 meest. Seega oli laevastikku võetud eestlastest nekrutite suremus äärmiselt suur. Seda aduti ka laevastiku juhtkonnas. Põhjuste väljaselgitamiseks loodi eraldi komisjon, mis jõudis järeldusele, et eestlastest nekrutite suure suremuse põhjustasid muudatused toidus (üleminek kalatoidult lihale), juuste lühikeseks pügamine, kirikus käimise võimaluste puudumine ning kiusamine teenistuses vene madruste poolt. Komisjon oli seisukohal, et eestlastest madrustest tuleks formeerida eraldi üksused. Nende loomine ei saanud aga olla lahendus, kuna see süvendanuks teist probleemi, mis oli sõjaväevõimudel pinnuks silmas – nekrutite puudulik vene keele oskus.⁴⁹

⁴⁸ *Voенно-статистическii sbornik Rossiya*, 37.

⁴⁹ Boris Mironov, *Rossiiskaya imperiya: ot traditsii k modernu* (SPb.: “Dmitrii Bulanin”, 2015), t. 1, 181–182.

Rahvus- ja keeleküsimus laevastiku komplekteerimisel

1860. aastatel nekrutite suremust uurinud komisjoni osutus, et eestlastest madrustel on puudulikul vene keele oskus, oli tähtis, sest puudutas kõiki sõjaväekohustuse täitmisele kaasatud impeeriumi väikerahvaid.

Alates 19. sajandi keskpaigast mõjutasid rahvus- ja keeleküsimus Vene armees ja laevastikus üha enam relvajõudude arengut. Sel ajal hakkasid sõjaväevõimud koguma eripalgelist statistilist andmestikku impeeriumi rahvaste kohta. Eesmärk oli välja selgitada eri rahvaste “sõjaline kvaliteet” ja lojaalsuse aste impeeriumi alamatena. Sõjaväevõimude silmis ei olnud kõik impeeriumi rahvad võrdsed ning sobilikud täitma sõjaväekohustust. Venemaa sõjaminister ja sõjaväereformide peaideoloog Dmitri Miljutin ning tema lähikondlased olid seisukohal, et kõikide väeosade tuumiku peavad moodustama venelased. Siinjuures peeti venelaste all silmas nn slaavi kolmikut – venelasi, ukrainlasi ja valgevenelasi.

Paljurahvuselise impeeriumi tingimustes leidsid sõjaväevõimud, et oluline on säilitada armees kindel suhe venelaste ja muulaste vahel. 1860. aastate keskel oli tollaste andmete alusel Vene impeeriumi elanikkonnast u 75% slaavlasti (venelased, ukrainlased ja valgevenelased) ja 25% muid rahvaid. Sõjaväevõimud arvasid, et sellest slaavlaste ja muulaste suhtarvust tuleb ka armees kinni pidada kõikide väeosade tasandil.⁵⁰ Sellega välistati relvajõudude komplekteerimine territoriaalse printsiibi alusel, nagu seda tehti ühes teises paljurahvuselises impeeriumis – 1867. aastal ajaloo areenile astunud Austria-Ungaris. Habsburgide impeeriumis oli igal armeekorpusel üks kindel komplekteerimispiirkond. Selle süsteemi tagajärjel olid väeosade rahvuslikus koosseisus suured erinevused.⁵¹ Vene sõjaväevõimud aga pidid väeosades ettenähtud venelaste ja muulaste vahekorra tagamiseks ellu rakendama üsna keerulise ja ühiskonda koormava noorsõdurite jaotussüsteemi.

Sõjaväe komplekteerimisel jaotati impeeriumi territoorium tinglikeks jaoskondadeks. Ühest küljest oli tegemist nn põhijaoskondadega – impeeriumi põlisaladega, kus elanikkonnas olid ülekaalus impeeriumi

⁵⁰ Vt lähemalt: Tõnu Tannberg, “Kõik noored mehed Eestimaalt, neid kutsub kroonu ära säält...”. Vene-Türgi sõja aegsed mobilisatsioonid Eestis üldise sõjaväekohustuse kontekstis”, *Kultuur ja rahvas*. Mälestusteos Ea Jansenile, koost Inna Põltsam-Jürjo, Jüri Kivimäe (Tartu: Rahvusarhiiv, 2021), 319–340.

⁵¹ 19. sajandi lõpus oli Austria-Ungari armees enim sakslasi (u 25%) ja ungarlasi (18%). Slaavi- ja mitteslaavi rahvaid oli vastavalt 44% ja 56%. Vt Aleksandr Rediger, *Komplektovanie i ustroïstvo vooruzhennoï silī* (SPb., 1900), 61. Austria-Ungari armees oli keeleküsimus samuti päevakorral, mis väärib võrdluses Vene impeeriumiga kindlasti edasist eriuurimist.

tuumikrahvused – suurvenelased, ukrainlased ja valgevenelased. Nende jaoskondade arv vastas jalaväepolkude arvule. Iga jalaväepolgu juurde kinnistati alaliselt kahest kuni neljast maakonnast koosnev nn põhijaoskond, kust väeosa igal aastal noorsõduritega täiendati. Sel moel komplekteeriti $\frac{3}{4}$ iga jalaväepolgu koosseisust. Piirkondades, kus olid elanikkonna enamuses mittevenelased, moodustati lisajaoskonnad,⁵² mis andsid $\frac{1}{4}$ jalaväepolkude isikkoosseisust. Needki jaoskonnad oli püsivalt seotud konkreetsete jalaväepolkudega.

1890. aastast kehtivat süsteemi muudeti ja noorsõdureid hakati väeosadesse jagama kolmest komplekteerimise jaoskonnast: 1) venelaste, 2) ukrainlaste ja valgevenelaste ning 3) muulaste jaoskondadest. Üldpõhimõte jäi aga samaks – iga väeosa põhituumiku pidi moodustama nn slaavi kolmik. Sellise keerulise noorsõdurite jaotussüsteemiga tagati jalaväes sõjaväevõimude silmis vajalik venelaste ja muulaste tasakaal.

See 1876. aastal kehtestatud väeosade osaline territoriaalne komplekteerimine jaoskondade baasil toimus siiski vaid jalaväepolkudes ja jalasuurtükiväes. Kaardiväe, grenaderide, ratsaväe jt väeüksuste komplekteerimine toimus üle riigi vastavalt igal aastal peastaabi koostatud erijaotuskavale. Eraldi tuli noorsõdurite jaotamisel jälgida juutide osakaalu igas konkreetses väeosas.⁵³

Ka laevastiku komplekteerimine ei allunud eespool kirjeldatud noorsõdurite jaotussüsteemile. Vastupidi – laevastiku komplekteerimisel panustati eelkõige venelastele ning mittevene rahvuste esindajaid sinna enamasti teenima ei võetud. Selline hoiak kinnistus juba 19. sajandi keskel ja jäi püsima kuni Esimese maailmasõjani.

1860. aastatel Krimmi sõja ajal ja järel kehtestatud uute komplekteerimispõhimõtete tagajärjel slaavistus Vene laevastiku lihtväelaste koosseis kiiresti. Seda arengut ilmestavad kõnekalt muutused laevastiku lihtväelaste usulises palges. Kui 1860. aastal oli laevastikus lihtväelaste seas õigeusklikke 80%, siis 1869. aastaks oli see näitaja juba 93%. Samal perioodil vähenes katoliiklaste ja luterlaste osakaal laevastiku lihtväelaste seas vastavalt kuus ja kaks korda. 1860. aastal oli katoliiklasi laevastikus lihtväelaste seas 6,6% ja 1869. aastal vaid 0,6%. Luterlaste osakaal vähenes samal

⁵² Nn täiendavad jaoskonnad moodustati Vene impeeriumis täielikult Visla-äärsetes ja Balti kubermangudes, Vilno, Kovno, Bessaraabia, Stavropoli, Astrahani, Ufaa, Orenburgi, Permi, Olonetsi ja Arhangelski kubermangus ning osaliselt Tauria, Grodno, Vjatka ja Vologda kubermangus.

⁵³ A. Rediger, *Komplektovanie i ustroïstvo vooruzhennoi sil'i*, t. I (SPb., 1913), 114–116.

ajavahemikul 10,9%lt 5,6%ni.⁵⁴ Laevastiku lihtväelaste rahvusliku koosseisu kohta sellest perioodist andmed puuduvad.

Kui 19. sajandi lõpus üritas Vene armee peastaap ka laevastiku komplekteerimisele kehtestada maavägedes toimivat põhimõtet, et 25% lihtväelastest võiksid olla muulased, siis mereväeametkond oli üsna jäigalt selle vastu. Kõige suuremaks takistuseks mitteslaavlaste kaasamisel laevastiku komplekteerimisele peeti vene keele oskamatus.

Mereväe peastaap oli 1891. aastal seisukohal, et laevastiku komplekteerimisel on noorsõduritel vajalikud vähesed teadmised kirjaoskusest ja “teatud vaimne areng”. Ühemõtteliselt öeldi aga välja, et laevastiku jaoks on sobimatud ja ebasoovitavad rahvused tšuvašid, kirgiisid, mordvalased, tšuudid, marid (tšeremissid), baškiirid, komid (sürjanid) ja moldaavlased. Seevastu soomlased (ametlikus asjaajamises arvestati tollal soomlaste alla ka eestlased), sakslased, lätlased, tatarlased, leedulased ja udmurdid (votjakid) tunnistati laevastiku komplekteerimisel sobilikuks rahvaks. Mereväe peastaabis oldi isegi arvamusel, et nad võivad moodustada ¼ laevastiku lihtkoosseisust.⁵⁵ Kuid hoolimata sellest seisukohast ei kasvanud impeeriumi lõpuaastatel muulaste osakaal laevastiku komplekteerimisel.

Keeleküsimus – täpsemalt vene keele oskamatus – sai üheks peamiseks takistuseks eestlaste, lätlaste ja mitmete teiste rahvuste teenistusele laevastikus. Juba alates 1860. aastatest sai keeleküsimusest mereväeametkonna üheks peamiseks argumendiks, miks tõrjuda värbamistel mittevene rahvusest noorukeid.

Näiteks Kroonlinna sadama peakomandöri aruandest selgub, et aastatel 1863–64 2. laevastikuekipaazi võetud 314 eestlasest oskasid natukene vene keelt vaid u 80 ehk 25%, ning ülejäänute kohta märgiti, et nad saavad vene keelest aru “väga nõrgalt”. Aruandes tõdeti, et kuigi Eestimaa kubermangust võetud nekrutid on teenistuses kohusetruud, õppustel pingutavad, käituvad korralikult ja napsitama ei kipu (ainult kaheksal olevat napsitamise viga täheldatud), siis nende vene keele omandamine edeneb visalt, sest nad on kapralkondades üheskoos ning suhtlevad omavahel ikka “tshuhnaade” keeles. Lisaks olevat kapralkondades vähe madruseid, kes võiksid neile vene keelt õpetada. Seetõttu oli peakomandör seisukohal, et eestlastest nekruteid on just vähese vene keele oskuse tõttu väga raske rakendada laevadel tööle. Seevastu 1863. aastal Olonetsi ja Vologda kubermangust teenistusse võetud nekrutid sobisid peakomandöri sõnul hoopis

⁵⁴ *Voенно-статистический сборник России*, 207.

⁵⁵ Olenev, *Russkaya armiya kak zerkalo natsional'nykh protivorechi*, 151–159.

paremini mereväe teenistusse, mistõttu tegi ta ettepaneku mitte värvata laevastikku Balti kubermangudest pärit nekrutiteid.⁵⁶

Seega oli vene keele oskamatus üks peamine põhjus, miks suunati eestlasi (ja teisi impeeriumi väikerahvaste esindajaid) vaid piiratud arvul laevastikku teenima. Laevastiku komplekteerimisel lihtväelastega oli selge eelistus eelkõige venelastel ning vähemal määral ukrainlastel ja valgevenelastel. Rahvuskeskne printsiip ehk teisiti öeldes venelaste eelistamine laevastiku komplekteerimisel muutuski normiks ning süvenes järgnevatel aastatel. Isegi keiser Nikolai II sekkumine Esimese maailmasõja eel ei muutnud mereväe juhtkonna suhtumist.

1910. aasta juuli alguses külastas keiser Nikolai II Riit, kus avas Baltikumi Venemaaga liitmise 200. aastapäeva pidustustel Peeter I ausamba. 4. juulil kohtus ta seal ka Saaremaa vallavanematega ning kohalolijatele ilmselt ootamatult kerkis päevakorrale küsimus laevastiku komplekteerimisest. Nimelt oli keiser üllatunud, et Saaremaalt võetud noorsõduritest, kellest paljud on kokku puutunud mereasjandusega, saadetakse vaid vähesed laevastiku teenistusse. Kuna ilmselt ei osanud keegi kohapeal keisrile täpsemaid selgitusi jagada, siis asuti asja uurima kõige kõrgemal tasandil ja saadeti vastavad järelepärimised nii sise- kui ka mereministeeriumi.⁵⁷ 14. augustil 1910. aastal saatis siseministeeriumi nõukogu liige Pavel Morozov sõjaminister Vladimir Suhhomlinovile selgituse. Selles seisab, et siseministeeriumi hinnangul olid üle 50% Saaremaalt võetud noorsõduritest varem kokku puutunud mereasjandusega ning ligi 10% neist olid juba väljaõppinud meresõitjad, kes olid teeninud madrustena eralaevadel ja kel oli juba selja taga ka piiritagune meresõidukogemus.⁵⁸

Kirjale oli juurde lisatud Saaremaa talurahvaasjade komissari aruanne, kus oli ära näidatud aastatel 1899–1909 Saaremaalt väeteenistusse võetud noorsõdurite üldarv ja eraldi laevastikku saadetud meeste arv. Nimetatud aastatel võeti Saaremaalt teenistusse kokku 1960 noorsõdurit, kellest laevastikku määrati vaid 63 ehk 3%. Sealjuures ei saadetud aastatel 1906–07

⁵⁶ Mironov, *Rossiiskaya imperiya: ot traditsii k modernu*, 181–182.

⁵⁷ Siinkohal on siiski sobilik viidata tõsiasjale, et Eestimaa kuberner oli 1909. aastal teinud siseministrile ettepaneku saata kubermangu saartelt võetud noorsõdurid laevastikku teenistusse. Tollane ajakirjandus kajastas seda ettevõtmist järgmiselt: “Nagu kodumaa Vene lehed teatavad, avaldanud Eestimaa kuberner sis. asj. ministeeriumis palvet, et nekrutid Eestimaa saartelt edaspidi mereväkke võetaks. Palve on täitmist leidnud.” (“Eestimaa saarlased mereväkke”, *Postimees*, 19.10.1909, (239), 3).

⁵⁸ Venemaa Riiklik Sõjaajaloo Arhiiv (edaspidi RGVA), 2000.3.118, l. 87–88: Siseministeeriumi nõukogu liige P. Morozov sõjaminister V. Suhhomlinovile, 14.08.1910.

laevastikku ühtegi Saaremaa noorsõdurit.⁵⁹ Siseministeeriumi kirjast aga ei selgu ühtegi põhjust, miks Saaremaa noorsõdureid nii vähe laevastikku teenima suunati. Seepärast pöördus sõjaministeerium selgituste saamiseks otse mereministeeriumi.

1910. aasta septembri alguses saatis mereministri eest mereväe peastaabi ülem viitseadmiral Nikolai Jakovlev asjakohase selgituse. Selle põhisisu oli järgmine: laevastik vajab noorsõdureid, kes oskaksid vene keelt ja omaksid ka vajalikke käsitööoskusi. Jakovlevi hinnangul ei vasta Saaremaalt võetud noorsõdurid suures osas nendele nõudmistele, kuna nad “oskavad vene keelt väga halvasti” ja seetõttu ei saa neid saata vastavatesse koolidesse väljaõppele. Kokkuvõtlikult oli mereministeerium seisukohal, et Saaremalt võetud noorsõdurite laevastikku suunamise osakaalu ei ole soovitatav suurendada.⁶⁰

Küllap selline vastus ka keisrile edastati. Üldises plaanis on aga oluline, et mereväe komplekteerimine ei muutunud. 14. augustil 1913. aastal saatis peastaabi peavalitsuse mobilisatsiooni osakond laiali tsirkulaari noorsõdurite jaotamisest väeosadesse, kus laevastiku komplekteerimisel tuli lisaks üldise sõjaväekohustuse seaduses sätestatud nõuetele silmas pidada, et teenistusse võetakse vastavate tehniliste oskustega mehi (majakavahid, miinikorjajad, telegrafistid jm erialade esindajad). Kõneksolev tsirkulaar sätestas ühemõtteliselt veel ühe reegli: “Noorsõdureid, kes ei oska vene keelt, ei tohi laevastikku määrata.”⁶¹

See põhimõte tähendas noorsõdurite iga-aastaselt värbamisel seda, et võrreldes 1860. aastatega ei olnud midagi muutunud, kuna laevastiku teenistusse võeti endiselt eelkõige venelasi, ukrainlasi ja valgevenelasi. Eelöeldut kinnitavad väga selgelt ka Esimese maailmasõja eel laevastiku täiendamiseks kogutud noorsõdurite värbamiste andmed, mis on kokkuvõtlikult esitatud tabelis 3.

⁵⁹ RGVIA, 2000.3.118, l. 88: Saaremaa talurahvaasjade komissari asjaajaja V. Januševki teatis, 1910 (täpselt dateerimata).

⁶⁰ RGVIA, 2000.3.118, l. 96: Mereväe Peastaabi üle N. Jakovlev sõjaminister V. Suhomlinovile, 01.09.1910.

⁶¹ Olenev, *Russkaya armiya kak zerkalo natsional'nykh protivorechi*, 81.

Tabel 3. Balti laevastikku võetud noorsõdurite arv ja nende rahvuslik koosseis aastatel 1905–13⁶²

Aastad \ Rahvus	1905	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1912	1913	Kokku
Slaavi kolmik	7499	5093	8721	9020	9219	8781	8958	9654	12439	79384
Poolakad	74	14	120	124	158	145	183	215	394	1427
Sakslased	28	14	33	16	23	54	50	16	55	289
Eestlased	109	87	113	101	222	129	212	178	157	1308
Lätlased	33	19	46	73	36	86	98	178	221	790
Moldaav- lased	52	0	62	119	115	130	132	178	137	925
Bulgaar- lased	0	0	0	1	1	0	0	0	0	2
Tatar- lased	26	8	34	40	29	12	10	14	32	205
Kokku	7821	5235	9129	9494	9803	9337	9643	10433	13435	84330

Maailmasõja eelsetel noorsõdurite võtmistel moodustati Balti laevastik eelkõige venelaste, ukrainlaste ja valgevenelastega, kes on statistikas esitatud ühtse grupina kui slaavi kolmik. Aastatel 1905–13 võeti laevastikku kokku 84 330 meest, kellest slaavi kolmikusse kuulus 79 384. Üleüldse moodustasid nad eri aastatel 92–97% laevastikku teenima saadetud noorsõdurite üldarvust. Kõigi üheksa noorsõdurite võtmise peale kokku oli slaavi kolmiku osakaal noorsõdurite seas 94,1%. Lisaks võeti nendel aastatel laevastikku teenima vaid poolakaid – 427, eestlasi – 1308, moldaavlasti – 925, lätlasi – 790, sakslasi – 289, tatarlasi – 205 ja bulgaarlasi – kaks meest. Seega värvati 20. sajandi alguses laevastikku vaid kümne rahvuse (sh bulgaarlasi vaid kaks) esindajatega. Slaavi kolmiku kõrval oli suurem osakaal laevastikku saadetud noorsõdurite seas poolakatel – 1,7%, eestlastel – 1,6%, moldaavlastel – 1,1% ja lätlastel 0,9%. Teiste rahvuste osakaal oli veelgi marginaalsem.

Kokkuvõttes olid impeeriumi mittevene rahvused laevastiku lihtkoosseisus tagasihoidlikult esindatud ning, nagu eespool nägime, andsid

⁶² Tabel koostatud: *Rossiia 1913 god. Statistiko-dokumental'nyi spravocnik*, 296; *Rossiia nakanune velikikh potryasenii: sotsial'no-ekonomicheski atlas*, 158; *Vsepoddanneišii otchet po Morskomu ministerstvu za 1914 god*, 16.

suurema panuse poolakad, eestlased ja moldaavlased. Eestlaste osakaal laevastiku määratud noorsõdurite seas jäi eri aastatel 1,1–2,3% piiridesse. Lätlaste osakaal oli kuni 1913. aastani eestlastest väiksem. 1913. aastal oli eestlaste osakaal kõigist laevastikku teenima võetud noorsõduritest 1,2% ja lätlastel 1,6%.

Kokkuvõte

Enamiku Euroopa riikide kogemus näitas 19. sajandil, et kõige paremad laevastiku teenistujad saadakse kas mereäärsete piirkondade meeste seast, kes on juba varasest noorusest merega kokku puutunud, või kaubalaevastiku madruste hulgast. Laevastiku moodustamise seisukohast vaadatuna oli Vene impeeriumis sellist rannaäärset elanikkonda üsna vähe. Kuni keiser Nikolai I valitsemisaja lõpuni kehtis Vene armee komplekteerimisel põhimõte, et esmalt võetakse nekruteid kaardiväkke, grenaderideks, erivägedesse ja osaliselt ratsaväkke. Laevastik sai oma nekrutid alles pärast esmast valikut, mis tähendas seda, et mereväkke sattusid füüsiliselt nõrgemad ja – mis veelgi olulisem – igasuguse varasema merendus kogemusega mehed. Sel ajal võeti igal aastal Liivimaa kubermangu nekrutitest laevastikku üle 25% ja Eestimaalt üle 60% nekrutitest.

Alles 1853. aastast hakati rohkem tähelepanu pöörama sellele, et võtta laevastikku teenima neid mehi, kel on varasem kokkupuude merega. Keh-testati kindlad komplekteerimispiirkonnad (kubermangud ja maakonnad), kust hakati nekruteid laevastikku saatma. Seega alates 19. sajandi keskpaigast püüti laevastikku moodustada nende nekrutitega, kes olid varem merega seotud tegevusaladega kokku puutunud. Kuna ametivõimudel puudusid täpsemad andmed mereäärsete piirkondade elanike tegevusaladest, siis hakati sellekohast infot koguma. Selleks saadeti rannaäärsetesse piirkondadesse inimesed, kes kohalike oludega tutvusid ja elanike tegevusalasid välja uurisid. Saadud info põhjal täpsustas mereministeerium laevastiku komplekteerimispiirkondi. 1867. aastal sai mereministeerium õiguse näidata konkreetselt ära need piirkonnad (kubermangud või maakonnad), kust tuleb nekruteid kõigepealt laevastikku võtta.

Üleminekul laevastiku täiendamisele kindlate komplekteerimispiirkondade alusel olid olulised tagajärjed Balti kubermangude jaoks. 1853. aastast lõpetati nekrutite saatmine laevastikku Liivi- ja Kuramaa kubermangust. Pärast Krimmi sõda võeti nekruteid laevastikku üksnes Eestimaal kubermangust ja sedagi tehti vaid aastatel 1864–66. Nendel aastatel Eestimaal kubermangust teenistusse saadetud mehed moodustasid 3,2% aastatel 1864–74 laevastikku võetud nekrutite üldarvust. Kubermangu

nekrutinormist moodustasid laevastikku saadetud nekrutid 1865. aastal 58% ja 1866. aastal 34%. Seega 19. sajandi kolmandal veerandil vähenes võrreldes sajandi esimese poolega kordades Balti kubermangude nekrutite osatähtsus laevastiku komplekteerimisel.

Üldise sõjaväekohustuse kehtestamise järel 1874. aastal hakati taas ka Eesti-, Liivi- ja Kuramaalt noorsõdureid laevastikku saatma. 1874. aastal võeti noorsõdureid laevastikku vaid Liivimaalt, täpsemalt Saaremaalt. Hiljem saadetakse Liivimaalt noorsõdureid laevastikku peale Saaremaa ka Pärnu, Tartu ja Riia maakonnast. 1875. aasta noorsõdurite võtmisel kaasati Eesti- ja Kuramaa kubermang laevastiku komplekteerimisele. Eestimaa kubermangust saadeti peamiselt laevastikku Läänemaa noorsõdureid. 19. sajandi lõpus aga loobuti täpsetest laevastiku komplekteerimispiirkondadest ning hakati laevastiku täiendama üle riigi. Ühtlasi tähendas see, et ka Eesti- ja Liivimaalt võidi laevastikku mehi saata kõikidest maakondadest.⁶³

19. sajandi lõpus saadeti Liivi- ja Kuramaalt laevastikku ligikaudu 6% ja Eestimaalt pisut alla 4% kõikidest kubermangu noorsõduritest. Esimese maailmasõja eelõhtul saadeti Balti kubermangudest laevastikku võrreldes varasema ajaga rohkem mehi: Eestimaalt ligi 13%, Kuramaalt pisut üle 11% ja Liivimaalt ligi 8%. Balti kubermangude noorsõdurid moodustasid vaid väikese osa kogu Vene armee laevastiku lihtväelastest. Seega võrreldes 19. sajandi keskpaigaga oli olukord kardinaalselt muutunud, kuna tollal – näiteks 1850. aasta nekrutivõtmiste andmetel – saadeti Eesti- ja Liivimaalt võetud nekrutitest 54–55% teenima laevastikku.

Eestlastest ja lätlastest nekrutite/noorsõdurite osakaal laevastiku komplekteerimisel vähenes nii palju mitmel põhjusel. Kindlasti oli üks peamisi põhjuseid eestlastest ja lätlastest nekrutite väga suur suremus laevastiku-teenistuses. Enamik Eesti- ja Liivimaalt laevastikku võetud meestest ei kohanenud mereväes. Üleminek tsiviilelust sõjaväeteenistusse oli niivõrd põhjanev elumuutus, et sellele ei pidanud paljude meeste vaimne ja füüsiline tervis vastu. Seepärast suri suur hulk noorsõdureid juba esimestel teenistusaastatel. Mereväeametkonna jaoks ei sobinud enamik eestlastest nekruteid/noorsõdureid füüsiliselt mereväeteenistuseks. Seetõttu saadeti neid edaspidi mereväkke tuntavalt vähem. Sama suhtumine jäi püsima pärast üldise sõjaväekohustuse kehtestamist.

Kuid füüsilise sobimatuse kõrval oli veelgi olulisem põhjus, miks eestlastest ja lätlastest nekrutite/noorsõdurite osakaalu laevastiku komplekteerimisel vähendati, vene keele oskamatus. Laevastiku täiendamisel panustati

⁶³ See ei tähendanud, et igal aastal oleks ilmtingimata kõikidest kubermangu maakondadest noorsõdureid saadetud laevastikku teenima.

alates 19. sajandi keskpaigast eelkõige nn slaavi kolmikule – venelastele, ukrainlastele ja valgevenelastele. Sõjaväevõimude silmis ei olnud kõik rahvused ühesuguse sõjalise kvaliteediga. Nii muutuski rahvus- ja keeleküsimus sõjaväe komplekteerimisel võtmeteguriks.

Üleminekul üldisele sõjaväekohustusele juurdus põhimõte, et relvajõudude väeosades peab olema tagatud kindel tuumikrahvuste (venelaste, ukrainlaste ja valgevenelaste) ja muulaste vahekord. Muulaste osakaal väeosa lihtkoosseisus ei tohtinud ületada 25%. See tagati üsna keerulise igaaastase noorsõdurite jaotussüsteemi kehtestamisega, mis aga ei puudutanud laevastiku komplekteerimist. Selle tulemusel laevastiku lihtkoosseis “slaavistus” kiiresti ning juba 1870. aastate alguses moodustasid venelased, ukrainlased ja valgevenelased üle 93% mereväe lihtkoosseisust. Esimese maailmsõja eelõhtuks oli slaavi kolmiku osakaal laevastiku lihtväelaste seas samal tasemel või veelgi kasvanud. Tollal komplekteeriti laevastikku tegelikult ainult kaheksa rahvuse esindajatega – venelaste, ukrainlaste, valgevenelaste, sakslaste, tatarlaste, lätlaste, eestlaste ja bulgaarlastega. Eestlaste osakaal laevastiku komplekteerimisel oli vaid 1,2%.

MÄRKSONAD: nekrut; sõdur; üldine sõjaväekohustus; eestlased Vene armees; Balti kubermangud

TÖNU TANNBERG on Tartu Ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituudi Eesti ajaloo professor ja Eesti Teaduste Akadeemia akadeemik.*

---

* Kirjavahetus: Tartu Ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituut, Jakobi 2, Tartu 51005, Eesti. E-post: tonu-andrus.tannberg@ut.ee

LISA 1. Nkrutivõtmised laevastikku Vene impeeriumis aastatel 1865–74⁶⁵

Aastad Rahvus	1864	1865	1866	1867	1868	1869	1870	1871	1872	1873	1874	Kokku
	Arhangel'ski	377	400	0	228	0	200	122	67	47	23	102
Olonetsi	583	400	220	310	201	0	50	0	0	0	0	1764
Peterburi	0	70	0	0	420	280	270	0	0	0	467	1507
Jaroslavli	0	0	0	0	207	0	180	0	0	0	224	611
Tveri	0	0	0	100	455	455	511	0	0	0	319	1840
Kostroma	0	0	0	0	546	0	50	0	0	0	0	596
Vologda	805	700	590	1137	0	2475	2135	1061	1038	1110	481	11532
Eestimaa	400	400	190	0	0	0	0	0	0	0	0	990
Novgorodi	165	0	0	0	376	0	50	0	0	0	0	591
Astrahani	400	220	330	0	330	54	310	159	0	9	192	2004
Saraatovi	0	0	70	0	1253	456	979	400	130	118	187	3593
Samaara	0	0	0	0	0	0	0	0	0	20	0	20
Hersoni	270	160	100	0	53	0	0	0	0	0	0	583
Tauria	0	60	0	0	364	0	240	279	210	146	370	1669
Jekaterinoslavi	0	100	0	0	391	0	560	204	239	110	370	1974
Kokku	3000	2510	1500	1775	4596	3920	5457	2170	1664	1536	2712	30840

⁶⁵ Tabel koostatud: *Pamyatnaya knizhka Morskogo vedomstva na 1875 goda*, 168.

ABSTRACT: *“Raw recruits who don’t know Russian must not be assigned to the navy.” The issue of language and nationality in supplying the Russian Navy with men in the period of the end of the Russian Empire*

The Russian navy and regular army were supplied with men based on the obligation to supply recruits in the period from the start of the 18th century until the implementation of universal conscription in 1874. After the obligation to supply recruits had been extended to the Baltic governorates (in 1796), the navy (more precisely the Baltic Fleet) also started being supplied with recruits taken from Estland, Livland, and Courland. During the reign of Tsar Nikolai I (1825–1855), more than 25% of the recruits taken from Livland and altogether over 60% of those taken from the Governorate of Estland were sent to serve in the Baltic Fleet. Yet after the Crimean War, no recruits at all were sent to the navy any more from Livland and Courland and the proportion of recruits sent to the navy from the Governorate of Estland had declined to 38% (a drop of over 25%) in the 1860s. The proportion of raw recruits taken from the Baltic governorates to supply the navy remained relatively small after the implementation of universal conscription (in 1874) until World War I.

The reasons for why the relative proportion of Estonians (and similarly Latvians) in supplying the navy declined so drastically in the period of the end of the Russian Empire are analysed in this article. It similarly analyses the role of the nationality and language of the recruits and later of the conscripts in this process. The article also examines the more critical junctures in supplying the Russian Navy with men starting from the mid-19th century until World War I.

As a general rule, until the end of the reign of Tsar Nikolai I, the principle applied in supplying men to the Russian Army that the first choice of recruits was sent to the Guards units, grenadier units, special forces, and also partially to the cavalry. The navy received its recruits only after the first choice, which meant that physically weaker men ended up in the navy. Even more importantly – they had no previous experience or exposure whatsoever in seafaring.

It was not until 1853 that attention started being paid to taking men who had previous exposure to the sea to serve in the navy. Fixed recruit supply regions (governorates and counties) were established from where recruits started being sent to the navy. Since the authorities lacked more precise information on the occupations of the residents of coastal areas, such information started being gathered purposefully in localities. The navy’s

recruit supply regions were adjusted based on the information obtained. In 1867, the Maritime Ministry gained the right in supplying men for the navy to specifically indicate the regions (governorates or counties) from where recruits were to be taken into the navy as the first choice.

The transition to supplementing the navy based on certain recruit supply regions had important consequences for the Baltic governorates. Recruits stopped being sent to the navy from the governorates of Livland and Courland starting in 1853. After the Crimean War, recruits were taken for the navy only from the Governorate of Estland and even that was done only in 1864–66. The men sent into military service from the Governorate of Estland in those years accounted for 3.2% of the total number of recruits taken into the navy in 1864–74. The recruits sent to the navy accounted for 58% of the governorate's recruit quota in 1865 and 34% in 1866. Hence the relative importance of recruits from the Baltic governorates in supplying the navy with men declined manyfold in the 3rd quarter of the 19th century compared to the first half of that century.

After the implementation of universal conscription in 1874, raw recruits from Estland, Livland, and Courland once again started being sent to the navy. In 1874, raw recruits were taken into the navy from Livland only, more precisely from Saaremaa. Later, raw recruits from Livland started being sent to the navy from the counties of Pärnu, Tartu, and Riga in addition to Saaremaa. The governorates of Estland and Courland were included in the supply of men to the navy in the conscription of raw recruits in 1875. Raw recruits mainly from Lääne County were sent to the navy from the Governorate of Estland. Yet at the end of the 19th century, specific regions for supplying men to the navy were abandoned and the navy started being supplemented on a state-wide basis. That also meant that men could be sent to the navy from all counties in Estland and Livland as well.

At the end of the 19th century, roughly 6% of all the governorate's raw recruits from Livland and Courland were sent to the navy, while slightly less than 4% of all the governorate's raw recruits from Estland were sent there. On the eve of the First World War, more men from the Baltic governorates were sent to the navy compared to the preceding period: nearly 13% from Estland, slightly more than 11% from Courland, and nearly 8% from Livland. Raw recruits from the Baltic governorates accounted for only a small proportion of the rank and file of the entire fleet of the Russian armed forces.

Such a drastic decrease in the relative proportion of Estonian and Latvian recruits/conscripts supplied to the navy resulted from several causes. One of the primary reasons was the exceedingly high mortality rate of Estonian and Latvian recruits in the naval service. Most of the men taken from Estland and Livland into naval service did not adapt in the navy. The

transition from civilian life to military service was such a radical change in life that the mental and physical health of many men did not withstand it. As a result of that, many men died in their first years of military service. The naval office considered most Estonian recruits/conscripts to be physically unsuitable for naval service. For that reason, the number of Estonian men sent to serve in the navy was considerably reduced.

Yet alongside physical unsuitability, an even more important reason for reducing the relative proportion of Estonian and Latvian recruits/conscripts in supplying men to the navy was the language problem – they did not know Russian. Starting from the mid-19th century, the focus in supplementing the navy was placed primarily on the so-called Slavic triad – Russians, Ukrainians, and Byelorussians. In the view of the military authorities, all nationalities did not have the same kind of military ‘quality’. Thus, the question of nationality and language became an important key factor in supplying men to the armed forces.

The principle that a fixed ratio between the core nationalities (Russians, Ukrainians, and Byelorussians) and other nationalities had to be maintained in the various military units of the armed forces took root in the transition to universal conscription. The relative proportion of other nationalities in the rank and file was not allowed to exceed 25% as a rule. That was achieved by establishing a rather complicated system of annual distribution of conscripts. That system, however, did not apply to the supplying of men for the navy. As a result of that, the composition of the navy’s rank and file quickly ‘became Slavic’. At the start of the 1870s, Russians, Ukrainians, and Byelorussians already accounted for over 93% of the composition of the navy’s rank and file. By the eve of the First World War, the relative proportion of the Slavic triad among the navy’s rank and file was at the same level or had even increased. Prior to World War I, the navy was actually supplied with representatives of only eight nationalities – Russians, Ukrainians, Byelorussians, Germans, Tatars, Latvians, Estonians, and Bulgarians. The relative proportion of Estonians in supplying the navy with men was only 1.2%.

KEYWORDS: recruits; soldiers; universal conscription; Estonians in Russian army; Baltic Governorates

TÕNU TANNBERG is Professor of Estonian History at the University of Tartu Institute of History and Archaeology and Academician at the Estonian Academy of Sciences. *

---

* Correspondence: Institute of History and Archaeology, University of Tartu, Jakobi 2, Tartu 51005, E-mail: tonu-andrus.tannberg@ut.ee